

ДОСВІД ПРАВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ У ПОЛЬЩІ

УДК 343.9

Актуальність дослідження. Реформування кримінального судочинства – об’єктивна вимога часу. Одним із шляхів його модернізації, безумовно, є впровадження відновного правосуддя. Відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції України, що затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008р., [9] кримінальна юстиція України повинна будуватися, зокрема, на розширенні застосування відновних процедур, в тому числі, з врахуванням світового досвіду. Яскравим прикладом успішного оновлення кримінального процесу з допомогою відновного підходу є Польща. Вважаємо, що досвід наших сусідів може бути цінним для українського законодавця при реформуванні вітчизняної кримінальної юстиції. *Мета статті* полягає в аналізі досвіду Польщі у сфері відновного правосуддя та можливості запозичення його позитивних елементів при реформуванні українського кримінального процесу.

Метою статті зумовлені *завдання* нашого дослідження:

- розглянути історичні аспекти впровадження відновного правосуддя в Польщі;
- проаналізувати чинні польські нормативно-правові акти у даній сфері;
- визначити місце медіації на сучасному етапі розвитку польського кримінального судочинства;
- виокремити позитивний досвід польського кримінального процесу, що може бути цінним для України.

Серед українських науковців питання «польського» відновного правосуддя досліджували В.Т. Маляренко, І.А. Войтюк, В.В. Землянська та інші. Однак комплексного аналізу кримінально-процесуальних норм з цього питання не було здійснено.

Процес зародження відновного правосуддя у Польщі в сучасному його розумінні і формах розпочався з 1994 року. Польща почала переймати відповідний досвід у Німеччини. 1994-1995 роки позначилися проведенням просвітницьких заходів (конференції, семінари, тощо) серед представників правової системи польської держави. Практичне втілення, апробація теоретичних напрацювань розпочалось у 1995 році. 12 грудня цього року було створено Комітет з впровадження медіації у Польщі, який розробив і впроваджував проект «Експериментальна про-

грама медіації між неповнолітнім правопорушником і його жертвою», реалізація якого була запланована на три роки.

Характерно, що у період реалізації експериментальних програм жодного законодавчого підґрунтя впровадження відновного правосуддя у Польщі не було, а діяльність у межах кримінального судочинства ґрунтувалась на загальних кримінально-процесуальних нормах. Відзначимо, що на даний час в Україні складається аналогічна ситуація.

Е. Добеєвська зазначає, що у 1997-1998 роках почали функціонувати перші курси з підготовки медіаторів. Після цього у п'яти містах країни було відкрито експериментальні центри медіації між жертвою і правопорушником. До 1999 року було проведено понад 150 медіацій у кримінальних справах [2,с.22].

Інститут медіації у Польщі на законодавчому рівні було закріплено 6 червня 1997 році з прийняттям нових кримінального і кримінально-процесуального кодексів цієї країни, які вступили в дію з 1 вересня 1998 року. Зокрема, § 1 статті 320 Кримінально-процесуального кодексу Польщі (в межах глави КПК, яка регулювала попереднє слідство) передбачав, що прокурор має право звернутись до суду з відповідною заявою, в якій він із власної ініціативи або за згодою сторін пропонує направити справу до установи або людини, що заслуговує довіри, на проведення процедури примирення між підозрюваним і потерпілим. § 2 цієї ж статті містить нормативну вказівку, що установа або людина, що гідна довіри, укладає документ-рекомендацію щодо проведення медіації і очікуваних від неї результатів, який враховує прокурор, коли вирішує звернутися до суду із заявою, про яку йдеться у § 1. Згідно з § 4 статті 339 Кримінально-процесуального кодексу Польщі в редакції від 6.06.1997р., голова суду приймає рішення про початок судового провадження у кримінальній справі або може направити її на процедуру примирення. Узагальнюючи наведені положення польського кримінально-процесуального закону, можна зробити висновок, що у даному випадку було закріплено можливість проведення медіації до початку основного судового розгляду. Також, проаналізувавши § 2 статті 489 Кримінально-процесуального кодексу Польщі, приходимо до висновку, що у справах приватного обвинувачення медіація може бути альтернативою так званому «судовому засіданню примирення».

Характерно, що процесуальна можливість проведення медіації також була підкріплена певними матеріальними наслідками. Так, із статей 53, 56, 60, 66 Кримінального кодексу Польщі [4] впливає, що позитивні результати участі у процедурі медіації можуть бути підставою для пом'якшення покарання або відстрочки його застосування.

Інститут медіації у кримінальному процесі було також відображено у Законі Польщі «Про судочинство у справах щодо неповнолітніх» [3] шляхом внесення змін до нього 15 вересня 2000 року. Вказаний нормативно-правовий акт надає право судді на будь-якій стадії судового розгляду за згодою потерпілого та підсудного передати кримінальну справу на медіацію, а її результати мають враховуватися при винесенні вироку.

Як бачимо, вказані правові норми не містять чіткої регламентації медіації у польському кримінальному процесі. Зокрема, не врегульовано строки проведення відновної процедури, її місце і співвідношення із загальними кримінально-процесуальними нормами. Навіть після закріплення медіації у законодавстві практики не сформували єдиної думки щодо її застосування у зв'язку з неясністю законодавчих норм.

Провідну роль у запровадженні і розвитку відновного правосуддя, зокрема, медіації, у Польщі відіграє Польський центр медіації (Варшава). Він був створений у 2000 році шляхом реформування згаданого Комітету з впровадження медіації у Польщі. Створення цієї недержавної інституції дало новий, дуже вагомий поштовх для розвитку відновного правосуддя у Польщі. Слід відзначити, що особливу роль у цьому процесі відіграла громадсько-політичний діяч, науковець, яскрава особистість – Президент Польського центру медіації Яніна Валюк. Польський центр медіації ініціював зміни в законодавстві, що стосувалися відновного правосуддя. Саме ця установа стала найактивнішим ініціатором оновлення інституту медіації у кримінальному процесі Польщі.

10 січня 2003 року було реформовано норми Кримінально-процесуального кодексу, що стосувалися медіації, шляхом його доповнення статтею 23а і вилученням аналізованої статті 320. Відповідне законодавче положення вступило в дію з 1 липня 2003 року.

Важливо, що інститут медіації знайшов своє закріплення у розділі «Загальні положення» Кримінально-процесуального кодексу Польщі.

Стаття 23а Кримінально-процесуального кодексу Польщі передбачає, що суд, а під час попереднього слідства – прокурор, з ініціативи або за згодою потерпілого або обвинуваченого, може направити справу до установи або гідної довіри особи з метою проведення процедури медіації між потерпілим і обвинуваченим [6]. У такому випадку, по-перше, було розширено перелік стадій кримінального процесу, на яких може застосовуватися медіація. Відповідно, вказана процедура може бути проведена не тільки на етапі досудового слідства, а й під час судового провадження. По-друге, розширено коло осіб, що мають право приймати рішення щодо застосування медіації. Таким повноваженням було наді-

лено прокурора та суддю. Навіть більше, § 2 статті 325і Кримінально-процесуального кодексу у редакції 2003 року надає право направляти кримінальну справу на медіацію органу, що проводить дізнання. Таку функцію у Польщі виконує поліція. Отже, прийняття рішення про проведення медіації належить до компетенції поліції, прокуратури та суду.

Найчастіше кримінальні справи на медіацію направлялися суддями. Про це свідчить подана нижче порівняльна таблиця, що була сформована за результатами доповіді прокурора м. Варшава Є. Віднера [1] Дані подано за роки, у яких велась статистика. Статистична інформація про направлення справ на медіацію поліцією відсутня.

Рік	Орган, що направив кримінальну справу на процедуру медіації	Кількість справ
1999 р.	суд	336
	прокуратура	42
2002 р.	суд	1021
	прокуратура	35
2004 р.	суд	3569
	прокуратура	211
2006 р.	суд	5052
	прокуратура	1447

Відзначимо, що на законодавчому рівні були встановлені строки проведення медіації. Так, процедура медіації не повинна тривати довше, ніж один місяць. Проте цей термін не враховується в час попереднього слідства. В загальному термін попереднього (досудового) розслідування не повинен тривати більше двох місяців, окрім випадків його продовження прокурором на строк до 3 місяців.

Процесуальні аспекти проведення медіації у кримінальних справах щодо неповнолітніх практично нічим не відрізняються від загального порядку. Однак у даному випадку існує специфіка щодо строків проведення процедури. Так, відповідно до § 9 Розпорядження Міністра юстиції Польщі «Про порядок проведення процедури медіації у справах щодо неповнолітніх»[8], в постанові про направлення справи на медіацію сімейний суд встановлює термін, протягом якого він повинен отримати звіт про хід і результати процедури медіації, що не повинен перевищувати 6 тижнів. У виняткових випадках, коли існує велика вірогідність укладення угоди, суд може продовжити цей термін, але не більше ніж на

14 днів. Тобто термін проведення медіації у випадку вчинення злочину неповнолітніми може складати, за певних обставин, до двох місяців.

Статистика, наведена Є. Відднером, у межах даних варшавської прокуратури, свідчить, що місячний строк у переважній більшості випадків є достатнім для проведення процедури медіації. За його даними, тільки у п'яти з ста тридцяти п'яти випадків процедура медіації тривала довше ніж один місяць [1].

Вважаємо, що місячного терміну було б достатньо для організації та проведення медіації в Україні. Виникає запитання, чи варто при цьому призупиняти досудове слідство?

Вважаємо, що зупинення провадження у кримінальній справі на досудовому слідстві через проведення медіації не є доцільним. Медіація тільки надає можливість сторонам досягнути примирення і не означає прогнозованого результату. Тому ставити в залежність повноту і об'єктивність розслідування від варіантів результату медіації, а також її оцінки не варто. Якщо припустити, що у якомусь випадку зупинено провадження на досудовому слідстві для проведення медіації, то за цей період може бути втрачена чи спотворена доказова база у справі. Тим більше проблемним видається зупинення провадження у справі, коли підозрюваний (обвинувачений) затриманий перебуває під вартою. Строки затримання чи перебування під вартою протікають паралельно із строками розслідування, але не співпадають з ними. Якщо запропонувати, що попереднє слідство можна зупинити, коли підозрюваний (обвинувачений) знаходиться під вартою, то в такому випадку медіація втручається у кримінальний процес, нав'язуючи вимушене продовження строків утримання під вартою підозрюваного (обвинуваченого). Така ситуація суперечить не тільки ідеї відновного правосуддя, але й здоровому глузду.

Також, розглядаючи можливість зупинення досудового слідства для проведення медіації, звернемось до випадку, коли злочин вчинено у співучасті. Наприклад, один із підозрюваних (обвинувачених) виявив бажання в'язати участь у медіації, а інші ні. Звичайно, ж зупинити провадження у кримінальній справі щодо однієї особи, а продовжити його щодо інших співучасників не бачимо за можливе.

Вважаємо, що проведення медіації не вимагає зупинення досудового слідства. Ці два процеси не є взаємовиключними, а тому можуть відбуватися паралельно. Отже, на нашу думку, проведення медіації не має зупиняти досудового слідства у кримінальній справі.

Цікавим у Польщі є визначення категорій справ, щодо яких може бути застосована медіація.

Раніше існувало положення, вироблене практикою, що медіація може бути проведена у кримінальних справах, якщо санкція кваліфікованої статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років. Проте, на даний час такі обмеження уже відсутні. В основному, на медіацію спрямовуються кримінальні справи у випадку вчинення злочинів проти здоров'я особи (тілесні ушкодження, насильницькі дії, погрози) та майнових злочинів (крадіжка, пошкодження майна). Рішення про спрямування конкретної кримінальної справи на процедуру медіації приймається на власний розсуд уповноваженою особою.

За загальним правилом медіація може бути проведена у випадку наявності фізичних осіб – потерпілого та правопорушника. Варто відзначити, що застосування цієї відновної процедури не здійснюється щодо осіб, які мають судимість, перебувають у місцях позбавлення волі, а також у випадку рецидиву злочинів.

Польським законодавцем передбачено вимоги щодо несумісності медіатора з іншою кримінально-процесуальною діяльністю. Процедуру медіації не може проводити особа, якщо вона є професійним суддею, прокурором, адвокатом, юрисконсультом, а також стажером з однієї з цих професій, або якщо вона працює у суді, прокуратурі чи іншій установі, завданням якої є переслідування злочинів.

Після проведення процедури медіації «установа або гідна довіри особа» подає звіт про її перебіг і результати.

З метою детальнішої регламентації процедури медіації у кримінальному процесі § 5 статті 23а Кримінально-процесуального кодексу Польщі передбачає, що дана сфера має бути врегульована також постановою Міністра юстиції. Відповідно до цієї кримінально-процесуальної норми, підзаконний акт має визначити, зокрема:

- вимоги, яким повинні відповідати установи й гідні довіри особи, наділені правом проводити медіацію;
- спосіб їх призначення й відкликання;
- обсяг і умови надання матеріалів кримінальної справи;
- спосіб і порядок процедури медіації.

Окрім норм Кримінально-процесуального кодексу Польщі, медіація регулюється також двома розпорядженнями Міністра юстиції Польщі «Про порядок проведення процедури медіації у справах щодо неповнолітніх» від 18 травня 2001 р., яка згадувалась уже раніше, та «Про порядок проведення процедури медіації у кримінальних справах» від 13 червня 2003 р. [7].

Проводити процедуру медіації у кримінальних справах мають право установи, які згідно зі своїми статутними завданнями були створені для виконання завдань у сфері медіації, ресоціалізації, захисту громадських інтересів, захисту важливого індивідуального інтересу або захисту свобод і прав людини. Фактично, у даному випадку мова йде про громадські організації. Також медіація може проводитись окремими фізичними особами.

Обов'язковою умовою діяльності установи чи особи у сфері медіації є її внесення до відповідного реєстру, що ведеться при окружних судах. Винятком є діагностично-консультаційний осередок з питань сім'ї, представники якого можуть проводити медіацію у кримінальних справах щодо неповнолітніх без перебування у згаданому реєстрі.

Проводити процедури медіації має право гідна довіри особа, яка: 1) має польське громадянство; 2) не обмежена в користуванні правами людини й громадянина; 3) досягла 26 років; 4) вільно володіє польською мовою; 5) не має судимості за умисний злочин; 6) володіє вмінням усунення конфліктів та має всі знання, необхідні для проведення процедури медіації, зокрема у сфері психології, педагогіки, соціології, ресоціалізації або юриспруденції; 7) гарантує належного виконання своїх обов'язків; 8) внесена до відповідного реєстру. Особа, яка відповідає наведеним вимогам, може виконувати функції медіатора у кримінальних справах.

Відповідно до § 7.1. Розпорядженнями Міністра юстиції Польщі «Про порядок проведення процедури медіації у кримінальних справах» при направленні кримінальної справи на процедуру медіації суд (а під час досудового слідства – прокурор або інший, уповноважений орган) виносить постанову, в якій одночасно визначається установа чи особа, що буде її проводити. У вказаній постанові має бути зазначено: 1) назву установи або прізвище та ім'я медіатора; 2) дані про особу обвинуваченого або підозрюваного та потерпілого; 3) інформацію про відповідну кримінально-правову кваліфікацію злочину; 4) обсяг та спосіб надання матеріалів у даній справі; 5) термін закінчення процедури медіації з урахуванням законодавчих положень (як ми відзначали раніше, він складає один місяць).

Характерно, що орган чи посадова особа, яка направила кримінальну справу на процедуру медіації має право здійснити заміну медіатора. Як правило, медіатору надається обмежена інформація у кримінальній справі, необхідна для проведення медіації, яка стосується особистих даних потерпілого і підозрюваного або обвинуваченого; визначення причетності до злочину, у якому обвинувачується підозрюваний або обви-

нувачений; кваліфікації злочину; обставин вчинення злочину. Проте, за обґрунтованою заявою медіатора суд або прокурор з певними обмеженнями може надати доказовий матеріал, що міститься у матеріалах справи, в частині, яка стосується учасників процедури медіації. Медіаторові не надаються матеріали справи, що вважаються державною, службовою таємницею або таємницею, що пов'язана з виконанням професійних обов'язків або функцій; матеріали, що стосуються стану здоров'я підозрюваного або обвинуваченого, висновків стосовно нього; даних про його судимість.

Відзначимо, що медіатору можуть бути надані копії відповідних матеріалів кримінальної справи, а ознайомлення із самою справою проводиться лише у присутності уповноваженого працівника суду.

Після отримання постанови про проведення відновної процедури процесуальна діяльність медіатора полягає у: 1) налагодженні контакту з потерпілим і підозрюваним або обвинуваченим, визначення терміну і місця зустрічі з кожним з них; 2) проведенні індивідуальних зустрічей з ними, де повідомляється про суть і принципи процедури медіації, роз'яснюються їх права; 3) проведенні медіації за участю підозрюваного або обвинуваченого і потерпілого; 4) допомозі у формулюванні змісту угоди за результатами медіації; 5) перевірці виконання взятих зобов'язань, що були закріплені в угоді між підозрюваним або обвинуваченим і потерпілим.

У разі неможливості організувати безпосередню зустріч підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) і потерпілого, польський законодавець передбачає можливість проведення процедури медіації опосередковано. Медіатор може проводити процедуру медіації передаючи кожному з них інформацію, пропозиції та повідомляючи позицію іншої сторони щодо укладення угоди.

Після завершення медіації, медіатор складає письмовий звіт і невідкладно подає його органіві, який направив справу на дану процедуру. Такий звіт має містити інформацію про номер кримінальної справи; назву установи або прізвище та ім'я медіатора; кількість, терміни і місце проведення індивідуальних і спільних зустрічей, а також вказувати осіб, що брали в них участь; результати процедури медіації; підпис медіатора. У тому випадку, коли за результатами процедури медіації укладено угоду, вона стає додатком до звіту.

Якщо медіацію не було закінчено у встановлені строки, то медіатор складає і подає органіві, що направив йому кримінальну справу, звіт з переліком причин, через які у встановлений строк не вдалося досягти результатів.

Після реформування у 2003 році Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Польщі були вилученні положення, що результати медіації беруться до уваги при ухваленні процесуального рішення у кримінальній справі. Як зазначає Д. Яніцька, формально чинне законодавство цього тепер не передбачає [10, с.45]. Чіткі правові наслідки успішної процедури медіації передбачені у справах приватного обвинувачення – це закриття кримінальної справи. Однак суб'єкт владних повноважень у кримінальному судочинстві самостійно здійснює оцінку медіації і може прийняти рішення про:

- 1) закриття кримінальної справи;
- 2) припинення провадження у справі із застосуванням умовного звільнення від покарання;
- 3) закріплення у вироку суду умов, встановлених між сторонами під час медіації;
- 4) прийняття обвинувального вироку без проведення повноцінного судового розгляду за так званою скороченою процедурою за поданням обвинуваченого і за погодженням з прокурором.

Підсумовуючи викладене, приходимо до висновку, що медіація розглядається як факультативна складова польського кримінального процесу. Її застосування можливе на різних стадіях кримінального судочинства.

На нашу думку, для українського законодавця польський досвід можна використати щодо:

- закріплення основ відновного правосуддя у розділі «Загальні положення» Кримінально-процесуального кодексу;
- встановлення строку проведення медіації;
- визначення кола суб'єктів кримінального процесу, що можуть ініціювати процедуру медіації;
- врегулювання процедурних моментів організації та проведення медіації;
- закріплення процесуальних та матеріальних наслідків медіації.

Загалом досвід правого регулювання відновного правосуддя у Польщі є цінним для України, але його слід використовувати, зважаючи на особливості національного кримінального процесу.

1. Відднер С. Досвід впровадження відновних процедур в кримінальному судочинстві Республіки Польща./Доповідь на Науково-практичній конференції «Становлення відновного правосуддя у світі та в Україні. Роль прокуратури у відновному правосудді», 4-5 грудня 2007р., Київ.
2. Добеєвська Е./Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця: Збірник статей. Наук. редактор Войтюк І.А. -Київ: «Арт-Бюро», 2004.-228 с.
3. Закон Польщі «Про судочинство у справах щодо неповнолітніх» в редакції

- від 15 вересня 2000 року// http://www.commonground.org.ua/ukr/lib_law.shtml
4. Кримінальний кодекс Польщі // http://www.commonground.org.ua/ukr/lib_law.shtml
  5. Кримінально-процесуальний кодекс Польщі. Станом на 6.06.1997р.// http://www.commonground.org.ua/ukr/lib_law.shtml
  6. Кримінально-процесуальний кодекс Польщі. Станом на 10.01.2003р.// http://www.commonground.org.ua/ukr/lib_law.shtml
  7. Розпорядження Міністра юстиції Польщі «Про порядок проведення процедури медіації у кримінальних справах» від 13 червня 2003 р.// http://www.commonground.org.ua/ukr/lib_law.shtml
  8. Розпорядження Міністра юстиції Польщі «Про порядок проведення процедури медіації у справах щодо неповнолітніх» від 18 травня 2001 р.// http://www.commonground.org.ua/ukr/lib_law.shtml
  9. Указ Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України» від 8 квітня 2008 року №311/2008 // http://www.commonground.org.ua/ukr/lib_law.shtml
  10. Яніцька Д. Що таке медіація в Польщі?/ Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця: Збірник статей. Наук. редактор Войтюк І.А.- Київ: «Арт-Бюро», 2004.-228 с.

Муkyтyn Y.I.

Experience of restorative Justice Law Regulation in Poland

This article is dedicated to the analysis of inculcation of restorative justice in Poland. The historical aspects of mediation, normative acts in this sphere, and the place of mediation in Poland criminal procedure are researched.

Keywords: restorative justice